

Francisco TAUSTE ALCOCER. *La influència del Timeo en la Cosmographia de Bernard Silvestre*. Tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el dia 30 de setembre de 1991.

Aquesta tesi intenta manifestar la presència dels temes més importants de la tradició llatina del *Timeu* (Calcidi, Macrobi, Boeci i Marcià Capella) al poema cosmogònic de Bernard Silvestre, que viu a Tours en la primera meitat del segle XII i va fer una lectura concordista del *Gènesi* i el *Timeu* de manera semblant a la realitzada a Chartres.

La reconstrucció historiogràfica d'aquesta tradició és una tasca molt ampla i difícil, i ultrapassa els objectius del nostre estudi. La nostra contribució va ésser molt més modesta: inserir la *Cosmographia* dintre de la tradició llatina del *Timeu* i verificar la hipòtesi de Brian Stock¹ quan parla de l'obra de Silvestre com a una prefiguració de la poesia filosòfica posterior d'Alain de Lille, Jean de Meun i Dante.

Hem partit del desenvolupament d'aquesta tradició optimista dut a terme des de l'Acadèmia antiga, passant pel platonisme mitjà fins arribar al neoplatonis-

me, sense oblidar la influència estòica i la trobada amb el cristianisme, mitjançant els Pares de l'Església, sobretot el platonisme cristià representat per Minucius Fèlix, Tertulià, Lactanci, Arnobi i després Ambrosi, Agustí, i Màrius Victori. Dins del corrent jueu hem estudiat Filó d'Alexandria com un precedent de la lectura en paral·lel del *Gènesi* i el *Timeu*.

Ens hem detingut especialment a perfilar conceptualment l'adjectiu «optimista» referit a aquesta tradició, distingint-lo de l'enfocament pessimista propi d'algunes presentacions del platonisme que subratllen més els trets òrfics i dualistes. Per això aquesta dialèctica optimisme/pessimisme ens ha portat a aprofundir en la problemàtica del dualisme en el pensament antic i en la primera reflexió cristiana, per a la qual cosa ens ha servit molt l'obra monumental del P. Festugière.²

Després hem estudiat les fonts que han constituït l'enllaç del platonisme de l'antiguitat tardana i l'edat mitjana. Les quatre obres que han desenvolupat aquesta funció mitjancera són: la traducció incompleta del *Timeu* feta per Calcidi juntament amb el seu *Comentari* a aquesta obra, la *Consolació de la Filoso-*

1. STOCK, B. *Mith and Science in the Twelfth Century: A study of Bernard Silvester*, Princeton, New Jersey, 1972.

2. FESTUGIÈRE, A. J. *La révélation d'Hermès Trimégiste* (4 vols.), Paris, 1949-1954.

fia de Boeci, el *Comentari al Somnium Scipionis* de Macrobi i el *De Nuptiis Philologiae et Mercurii* de Marcia Capella. El nostre treball ha consistit en una lectura directa d'aquestes fonts i de la bibliografia secundària més important amb l'objectiu de seleccionar aquells temes més adients que després seran recollits per la *Cosmographia*:

- 1) els descens de les ànimes des dels astres (Macrobi).
- 2) la matèria (hyle), la demonologia i la Providència (Calcidi).
- 3) Fortuna, Providència i Fat; temps i eternitat; relació entre la presciència divina i el lliure albir en Boeci.
- 4) Viatge astral de Filologia, prefiguració del viatge intersideral de Natura i Urània a la *Cosmographia* (Marcia Capella).

A més hem realitzat un seguiment al llarg de l'alta edat mitjana de la fortuna d'aquests textos que van suscitar glosses, comentaris, etc., en particular les glosses al metre del llibre III de la *Consolació*: «O qui perpetua mundum ratione gubernas», el comentari al *De Nuptiis* de Capella i les glosses al *Comentari al Somnium Scipionis* de Macrobi. Moltes d'aquestes glosses són anònimes i encara romanen inèdites.

La lectura de totes aquestes fonts va estar unida a un treball de contextualització amb el propòsit de situar adequadament el moment històric (Renaixement del segle XII) en el qual conflueixen tots aquests textos a Chartres.

La pregunta: «Com es transmet aquesta tradició al segle XII?» ha estat abordada des d'una perspectiva interdisciplinària, dintre d'una aproximació historiogràfica totalitzadora. Hem investigat les arts mecàniques, l'astrologia, la medicina i l'exègesi bíblica, insistint en el descobriment de la Natura («in omnibus rationem esse quaerendam») i en el concordanisme de la lectura en paral·lel del *Gènesi* i el *Timeu* practicada a Chartres, sobretot per Teodoric, que, partint del *Gènesi*, fa una exègesi racional *iuxta physicam* i Guillem de Conches que glossa el *Timeu* i intenta adaptar-lo a la cosmovisió cristiana des d'una perspectiva naturalista.

Enmig de tota aquesta elaboració doc-

trinal cal situar la *Cosmographia* de Bernard Silvestre, un poema còsmic que exalta l'autonomia de la Natura mitjançant una recreació al·legòrica de la història de la gènesi del cosmos i de l'ésser humà utilitzant una sèrie de personificacions femenines com Noys, Natura, Physis, Urània, etc.

La *Cosmographia* és una obra fonamentalment literària on es tracta d'explicar el tema cristià de la creació amb una visió pagana: així, ja no apareix directament la *creatio ex nihilo* sinó una mena de renovació còsmica en un moment de degeneració cíclica.

Aquesta visió relativista del creacionisme cristià va estar vinculat per un cantó als avenços de la ciència procedents de les escoles àrabs i de l'escola mèdica de Salerno i per un altre cantó a l'influx de l'astrologia (Abu Ma'shar) i a la tradició hermètica (Asclepius). L'astrologia va desenvolupar un paper important a l'*exornatio mundi* interpretant el món superior com una divinitat vital (*ignis vivificus*) que determina les causes dels éssers inferiors i considerant la Natura com a *Natura elementans*, és a dir, com a principi actiu celestial, generador del món subllunar. Així doncs, la gènesi del món és el resultat de la unió sexual entre el món superior i les seves emanacions femenines com Noys, Natura, Physis, Endelichia, etc. Des d'un punt de vista hermètic es destaca especialment el caràcter actiu i fèrtil de la *Silva*, molt dependent de la visió estoica de la matèria.

Al capdavant es tracta de subratllar el paper de les causes segones en aquest procés de transformació (*exornatio*) de l'*hyle* originària —que es presenta com una massa de confusió que necessita una ordenació— a la matèria fecunda i generadora.

La culminació d'aquesta *exornatio* serà la formació de l'ésser humà dut a terme per Natura, Urània i Physis: Urània amb el suport d'Endelichia (l'Ànima del món) s'encarregarà de fer l'ànima, Physis produirà el cos i Natura l'harmonia final d'aquests dos components.

Sovint s'ha volgut veure a la *Cosmographia* una interpretació pagana del creacionisme cristià, com ha suggerit R.

Curtius.³ Però això no és així, sinó que més aviat caldria defensar una mena de concordisme doctrinal molt afí a l'humanisme del segle XII.

És veritat que l'ús del llenguatge al·legòric converteix els conceptes abstractes en personatges de ficció separats de la seva base teològica: romanen dintre d'una ambigüitat calculada. Per tant, la intenció de Bernard es va limitar a agafar l'estructura mítica del *Timeu* com a fonament per a construir una *narratio fabulosa* sobre l'origen del món sense oblidar la narració del *Gènesi*. És inqüestionable, doncs, el cristianisme bàsic de l'obra amb el seu humanisme chartrià: obert als avenços del saber i alhora gnòstic i concordista.

Però cal insistir més en el llenguatge al·legòric de la *Cosmographia*. Amb les seves personificacions al·legòriques femenines Bernard vol dur a terme la doctrina de l'*integumentum* o vestimenta literària, que té la virtualitat d'amagar una veritat moral o filosòfica sobretot si aquesta resulta difícil d'ésser acceptada.

Aquests personatges com Natura, Urània, Physis, etc. constitueixen una síntesi de diferents tradicions com la poesia llatina (Claudià, Estaci, Lucreci), la tradició bíblica (Noys: fusió de la saviesa de Salomó i de la deessa Minerva), la tradició filosòfica aristotèlica (Silva/Hyle) o el desig d'al·legoritzar les ciències de la Natura: Urània per a l'astrologia i Physis per a la Filosofia natural.

Per a Jon Whitman⁴ la *Cosmographia* sintetitza els dos grans corrents de l'al·legoria: la interpretativa (Homer, la Bíblia) i la composicional (inspirada en la *Psychomachia* de Prudenci). A la *Cosmographia* convergeixen aquestes dues tradicions i així Bernard interpreta la història de la creació construint una sèrie d'agents al·legòrics que són els protagonistes d'aquesta *narratio fabulosa*.

Aquests personatges al·legòrics no són abstruses construccions metafísiques o emanacions neoplàtoniques sinó més aviat constitueixen els protagonistes d'aquest drama còsmic on s'enfronten dues realitats molt diferenciades. La

Cosmographia intenta així sintetitzar el món superior i l'inferior dintre d'una estructura al·legòrica que, mitjançant la ficció literària, mantingui l'equilibri entre aquests dos pols.

Aquesta síntesi entre les dues tradicions de l'al·legoria és compartida per Guillem de Conches i en general pels pensadors humanistes de Chartres. El que es busca és la concòrdia doctrinal i el tractar amb més llibertat temes pròxims a l'heretgia, fent més fàcil el diàleg amb la cultura pagana. Però també des de la teologia els misteris cristians poden ser considerats al·legòricament, com passa amb el misteri de la Trinitat. Per això es pot passar fàcilment d'una interpretació realista i literal del dogma cristià a una interpretació simbòlica.

El que hem anat descobrint en aquesta recerca és com Bernard Silvestre recrea el naturalisme chartrià amb construccions al·legòriques, exaltant la Natura mitjançant l'exposició enciclopèdica dels sabers, sobretot els referits a la ciències de la vida i a l'astrologia. Des d'aquesta exposició s'ha anat formant un model d'home natural, propi d'una societat en transició que comença a adquirir una sensibilitat secularitzada i és capaç de reconèixer el valor autònom del món en una època on el rebuig a la carn va contribuir a enfosquir el vell ideal pagà.

Per a mantenir aquest equilibri entre el diví i el mundà utilitza el llenguatge al·legòric l'objectiu del qual és arribar a la unitat de tot partint d'un univers escindit: «*Erant igitur duo rerum principia: unitas et diversum*» (Cosm. II, XII, 1).

Aquest dos principis representats per Noys i Silva intenten reconstruir l'ordre diví com un tot a partir de la seva oposició dramàtica. La història de l'*exornatio mundi* és la història d'un apropament o convergència entre els poders del món superior i de l'inferior amb la finalitat d'arribar a la continuïtat del tot.

Bernard no nega la disparitat entre el Creador i les coses creades, però lluny d'insistir-hi, busca amb el suport del llenguatge al·legòric camins de coinci-

3. CURTIUS, E. R. *Literatura europea y Edad Media Latina*, FCE, Vid. t.I, cap. VI, 2.

4. WHITMAN, J. *Allegory*, Harvard, 1987.

dència que ens portin a la unitat de la *rerum eternitas*. I quan parla de la creativitat divina la recobreix amb les formes literàries pròpies de l'artista. Així, els cels constitueixen un text escrit per Déu, de la mateixa forma que aquest poema còsmic —la *Cosmographia*— ha estat elaborat per la demiúrgica poètica de Bernard.

De la creativitat divina passem fàcilment en el text de Silvestre a la creativitat literària,⁵ on l'artifici retòric fa un paper de cosmogènesi. L'escriptor també pot inventar-se el cosmos com a text, malgrat que en el cas de Bernard el seu objectiu no sigui la fruïció estètica, pròpia de l'obra artística, sinó més aviat la recerca d'un llenguatge diferent del filosòfic on es puguin tractar temes molt propers a l'heretgia sense abandonar l'ortodòxia doctrinal.

Finalment caldria parlar dels efectes que produeix en l'obra de Bernard aquesta influència del *Timeu*.

Per una banda una relativització del creacionisme bíblic en contacte amb la demiúrgia platònica, l'immanentisme estoic i l'emanacionisme neoplatònic. La creació en Silvestre sembla més una recreació i la iniciativa generadora parteix d'una *Natura plangens* que es queixa a Noys de l'estat caòtic en què es troba la Silva, queixa que ens recorda autors com Claudià i Boeci.

En segon lloc, aquesta gènesi del cosmos no cal situar-la en una història de la Salvació de caràcter lineal sinó més aviat dintre d'una renovació cíclica de la Natura.

Així doncs, la *Cosmographia* és un text on no apareix explícitament la *creatio ex nihilo* sinó que es refereix a la *dispositio* o a l'*ornatus elementorum*. Déu és considerat com *Tugaton*, un *Deus extramundanus* que es replega al món superior i deixa un protagonisme més gran a les divinitats mitjanceres, és a dir, als astres. Per això té gran importància l'astrologia a l'obra de Bernard. El viatge de Natura i Urània per les òrbites planetàries, de manera semblant al viatge *De*

Nuptiis de Marcjà Capella, ens confirma aquesta rellevància de la influència astral sobre el món inferior dintre de l'*exornatio mundi*, especialment, a la gènesi de l'ésser humà.

A més, hi ha per tota l'obra un cant optimista a la natura vegetal i animal, que es manifesta de formes diverses, recollides en un discurs de caire enciclopèdic on es pot apreciar la preocupació de Bernard per qüestions científiques molt definides, com l'ús de plantes medicinals amb una finalitat terapèutica. Així es presenta més explícita la idea de *Natura* com a *mater generationis*.

Per altra banda, la disposició estructural de l'obra en dues parts —Megacosmos i Microcosmos— recull també la idea del *Timeu* de l'ésser humà com a petit món,⁶ caixa de ressonància del macrocosmos: «*Cuditur artificii circumspectoque politu / Fabrica Nature primipotentis, homo*» (*Cosm.* II, XIV, 1-2).

Finalment, el cristianisme de Bernard té un aspecte poc convencional: no li preocupa especialment l'ortodòxia doctrinal. És, més aviat, un cristianisme humanista que pensa la creació des d'una perspectiva intramundana, mitjançant l'al·legorització de les realitats terrestres i un naturalisme que té en compte la preocupació dels éssers futurs, en lluita contra la mort i la destrucció cíclica de la realitat natural: «*Militat adversus Lachesim sollersque renodat / Mentula Parcarum fila resecta manu. / Defluit ad renes, cerebri regione remissus, / Sanguis, et albertis spermatis instar habet. / Forma et effingit sollers Natura liquorem. / Ut simili genesis ore reducat avos*». (*Cosm.* II, XIV, 165-170)

Amb aquestes idees s'acaba de sintetitzar una forma de naturalisme on l'exaltació de la sexualitat humana es converteix en una eina al servei de la procreació de l'espècie. Aquest naturalisme es projectarà a la literatura europea posterior, tot constituint una font d'inspiració per a escriptors com Chaucer, Jean de Meun o Dante.

Francisco Tauste Alcocer

5. LOMPERIS, L. «From God's Book to the Play of the Text in the *Cosmographia*», *Medievalia et Humanistica* 16 (1988), 51-71.

6. RICO, F. *El pequeño mundo del hombre*, Madrid, 1970.